

Ante Milošević

Nota o konjaniku na žrnovskom reljefu

Ante Milošević
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
S. Gunjače 3
HR, 21000 Split
ante.milosevic@st.t-com.hr

UDK: 2-526.64(497.583Žrnovnica)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 2. 2017.
Prihvaćeno: 27. 2. 2017.

U posljednjih desetak godina više puta sam raspravljao o problematici iz sfere stare slavenske vjere, a sve nakon što sam pokušao kronološki i ikonografski reinterpreirati konjanički reljef iz Žrnovnice pokraj Splita. Jedna od specifičnosti tog reljefa je i način na koji konjanik sjedi na konju. On naime sjedi postrance, kako to često prakticiraju žene. Taj detalj je zaintrigirao A. Pleterskog, koji ga je pokušao dodatno objasniti. Kao dodatak njegovoj raspravi i mojim ranijim tekstovima o toj temi, u ovom članku upozoravam na skupinu zanimljivih nalaza iz zapadnosibirskih oblasti gdje je pronađeno nekoliko desetaka privjesaka i fibula na kojima su konjanici koji na konju sjede na isti način. Ne treba naravno ove nalaze kronološki i ikonografski izravno povezivati sa

A note concerning the equestrian on the Žrnovnica relief

Ante Milošević
Museum of Croatian Archaeological Monuments
S. Gunjače 3
CROATIA, 21000 Split
ante.milosevic@st.t-com.hr

UDC: 2-526.64(497.583Žrnovnica)
Original scientific paper
Received: 15 February 2017
Accepted: 27 February 2017

Over the past ten years, I have discussed problems in the sphere of old Slavic religion on a number of occasions, all after I had attempted to chronologically and iconographically reinterpret the relief of the man on horseback on the relief from Žrnovnica, next to Split. One of the specific aspects of this relief is the manner in which the equestrian sits on the horse, i.e., side-saddle, as women often do. This detail intrigued A. Pleterski, who attempted to further explain it. As a supplement to his discussion and my own earlier texts on this topic, here I attempt to highlight a group of interesting finds from the western Siberian districts, where several dozen pendants and fibulae were discovered that had on them depictions of equestrians sitting in the same manner. To be sure, directly

žrnovskim reljefom, no oni možda ukazuju na zajedničko im kultno ishodište u dubokoj prošlosti. Poslije su se u različitim područjima i kod različitih naroda razvijali neovisno jedan o drugome, no u glavnoj crti sačuvali su isti dašak kultne starine.

Ključne riječi: stara slavenska vjera, Perun, Veles, Žrnovnica, Pridraga, Dalmacija, ugrofinski privjesci, zapadnosibirske oblasti, Prioblje

linking these finds chronologically and iconographically to the Žrnovnica relief is unnecessary, but they many point to a common cult source in the distant past. They later developed independently of each other in different regions, but nonetheless preserved the same character of cult antiquity in the general sense.

Key words: old Slavic religion, Perun, Veles, Žrnovnica, Pridraga, Dalmatia, Finno-Ugric pendants, western Siberian districts, Prioblje

Sl. 1. Reljef iz Žrnovnice (prema: Milošević 2013)
Fig. 1. The relief from Žrnovnica (based on: Milošević 2013)

Svi koji su do sada pisali o žrnovskome reljefu, uključujući i mene, istaknuli su neobičan način na koji jahač sjedi na konju.¹ On naime, nije zajahao konja nego na njemu sjedi postrance, odnosno “po žensku”, kako se to najčešće slikovito opisuje (sl. 1). To se objašnjavalo naivnim likovnim izrazom klesara, no A. Pleterski je dobro primijetio da drugi detalji u cijeloj kompoziciji ne podupiru takve primjedbe prema klesaru,² pa navodi:

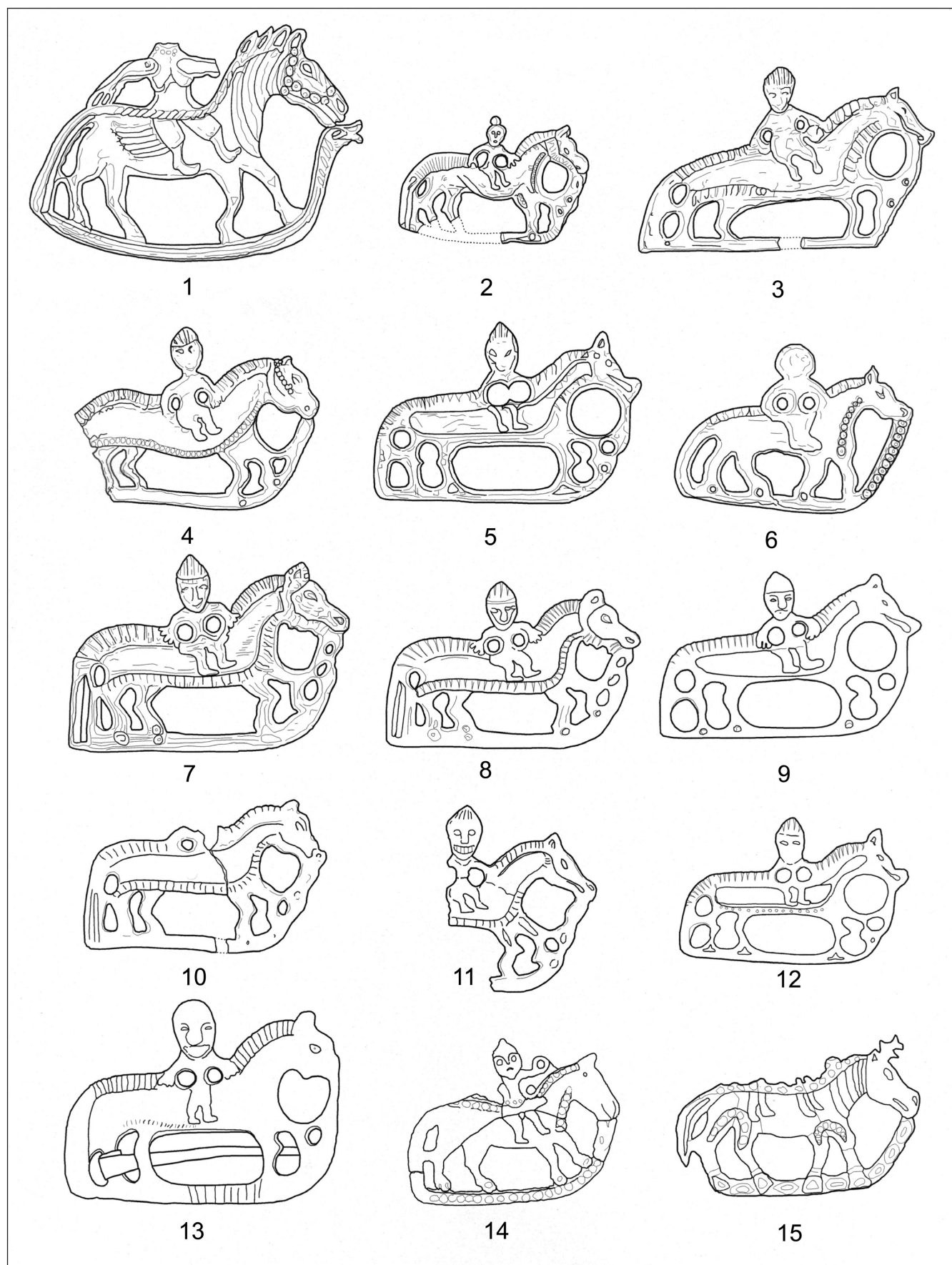
“Kdo je Perun? Medtem ko v kontekstu slovanske stare vere ni težko najti boja z medvedom in kopja oziroma strele, ki šviga iz oblaka, medtem ko sta razumljivi zgodnjesrednjeveška čelada in kopje s krilci, je ostala nepojasnjena nenavadna drža brkatega in bradatega jezdeca na žrnovskem reliefu. Obe njegovi nogi sta na isti strani konja! Zgodnjesrednjeveški reliefi in knjižne upodobitve kažejo konjenike, kako sedijo na konju okobal in zato kažejo samo eno nogo.

Everyone who has thus far written about the Žrnovnica relief, myself included, stressed the unusual manner in which the rider sits on the horse.¹ He is not mounted on the horse, rather he is sitting side-saddle, i.e., “like a woman,” as this is most often picturesquely described (Fig. 1). This was explained as a result of the sculptor’s rudimentary artistic talent, but A. Pleterski aptly observed another detail in the entire composition that does not support such remarks about the sculptor,² for he noted:

“Kdo je Perun? Medtem ko v kontekstu slovanske stare vere ni težko najti boja z medvedom in kopja oziroma strele, ki šviga iz oblaka, medtem ko sta razumljivi zgodnjesrednjeveška čelada in kopje s krilci, je ostala nepojasnjena nenavadna drža brkatega in bradatega jezdeca na žrnovskem reliefu. Obe njegovi nogi sta na isti strani konja! Zgodnjesrednjeveški reliefi in knjižne upodobitve kažejo konjenike, kako

1 Milošević 2013, str. 11-16.
2 Pleterski 2014, str. 315-316.

1 Milošević 2013, pp. 11-16.
2 Pleterski 2014, pp. 315-316.

Sl. 2. Brončani i srebrni amuleti iz međuriječja Kame i gornjega toka Volge u Rusiji (crtež: N. Šimundić Bendić)
 Fig. 2. Bronze and silver amulets from the interfluvium between the Kama and upper course of the Volga in Russia (sketch: N. Šimundić Bendić)

To velja tako za upodobitve navadnih ljudi kot tudi za upodobitve svetnikov. Izjema so jezdeci na oslu, na katerem se jaha postrani (informacija: Ante Miloševića, Split). Zato ni verjetno pojasnilo, da je z nenavadnim načinom ježe klesar želel prepoznavno pokazati dominantno figuro, in še manj pojasnilo, da gre za naivno ponazoritev. Noge konja in medveda so zelo skrbno prikazane v dveh ravninah, klesar v ničemer ne pušča dvoma, kaj je spredaj in kaj je zadaj. Zato tudi pri nogah jezdeca ni nobene naivnosti. Nikakršnega dvoma ni, da žrnovski jezdec sedi na konju po žensko, na kar je opozoril že Milošević. Ob tem Milošević upravičeno kaže, da ima tudi gora, ležeči Perun, podobo bradača s čelado na glavi, kakršen je žrnovski jezdec, kjer pove, da gre za opažanje pokojnega Toma Vinščaka), zato sta jezdec in Perun res isti lik. Če sprejmemo, da je žrnovski jezdec Perun in da jaha po žensko, moramo, pa naj se nam zazdi še tako čudno, iz tega izpeljati sklep, da je tu Perun ženska! Ta sklep prinaša vrsto pojasnil. Pojasnjuje moško-ženske prvine Peruna, ki so jih zapovrstjo opažali raziskovalci tega mitičnega lika.”

Nema sumnje da su opservacije Pleterskog potpuno na mjestu i da ih treba uvažiti. U nastavku objašnjava godišnji ciklus u kojem se to moglo dogoditi, trudeći se da mu objašnjenje ne iskoči iz “ikonografske” mitološke sheme kakvu su istraživači do sada uspjeli konstruirati o Perunu, povezujući različite ulomke mitškoga sadržaja na kojima se zasnivala pretkršćanska obrednost praslavenskoga poganstva i stare vjere i u tome posebno Perunove božanske osobine.

Raspravljajući nadalje o pojedinim ikonografskim detaljima na reljefu, Pleterski je na tragu i moga razmišljanja prema kojemu sadržaj na tom spomeniku, na određen način, može svjedočiti međureligijski suživot jer je na njemu prikazana poganska scena zaogrnutu kršćanskim znamenjem. Vrlo je vjerojatno da to ukazuje na tadašnje društvene prilike između starosjeditelja i došljaka, oslikavajući obostrano međureligijsko uvažavanje u kojemu odnosi između štovatelja stare vjere i kršćana tada nisu bili isključivi do te mjere da su jedni druge nepovratno zatirali. Iznoseći svoja razmišljanja o tim pitanjima i pretpostavljajući da je na žrnovskome reljefu prikazana ženska izvedba Peruna, zbog načina na koji sjedi na konju i zato što je on uistinu dvospolan, Pleterski navodi: “Žrnovski relief prikazuje trenutak, ko strelo in s tem vladu prevzame ženski mitični lik. Preide v fazo, ki jo srečamo kot vladavino Vande na Poljskem, kot bojevito Vlasto (povezava z vladu in oblastjo ni zgolj homonimična) na Češkem, kot južnoslovanski lik ognjene Marije, ki gospodari streli. To je trenutak, ko se ženski lik povzdigne. Zato ni naključje, da je na žrnovskem Otoku cerkev Marijinega vnebovzjetja. Datum 15. avgust je zelo blizu 19. avgustu, ko se konča

sedijo na konju okobal in zato kažejo samo eno nogo. To velja tako za upodobitve navadnih ljudi kot tudi za upodobitve svetnikov. Izjema so jezdeci na oslu, na katerem se jaha postrani (informacija: Ante Miloševića, Split). Zato ni verjetno pojasnilo, da je z nenavadnim načinom ježe klesar želel prepoznavno pokazati dominantno figuro, in še manj pojasnilo, da gre za naivno ponazoritev. Noge konja in medveda so zelo skrbno prikazane v dveh ravninah, klesar v ničemer ne pušča dvoma, kaj je spredaj in kaj je zadaj. Zato tudi pri nogah jezdeca ni nobene naivnosti. Nikakršnega dvoma ni, da žrnovski jezdec sedi na konju po žensko, na kar je opozoril že Milošević. Ob tem Milošević upravičeno kaže, da ima tudi gora, ležeči Perun, podobo bradača s čelado na glavi, kakršen je žrnovski jezdec, kjer pove, da gre za opažanje pokojnega Toma Vinščaka), zato sta jezdec in Perun res isti lik. Če sprejmemo, da je žrnovski jezdec Perun in da jaha po žensko, moramo, pa naj se nam zazdi še tako čudno, iz tega izpeljati sklep, da je tu Perun ženska! Ta sklep prinaša vrsto pojasnil. Pojasnjuje moško-ženske prvine Peruna, ki so jih zapovrstjo opažali raziskovalci tega mitičnega lika.”

There can be no doubt that Pleterski's observations are entirely valid and that they should be duly considered. He went on to explain the annual cycle in which this may have occurred, making an effort to ensure that his explanation did not deviate from the “iconographic” mythological themes that researchers have managed to construct about Perun this far, linking different fragments of mythological content which formed the foundation for pre-Christian rites of primeval Slav paganism and old religion, and in which Perun was a particularly important deity.

In further discussing individual iconographic details on the relief, Pleterski echoed my own thoughts according to which the content on this monument in some way may testify to interreligious life, because it shows a pagan scene cloaked with Christian symbols. It is very likely that this indicates the social circumstances of the time between old inhabitants and newcomers, reflecting mutual interreligious respect in which relations between the adherents to the old faith and the Christians were not exclusive to the degree that they would attempt to stamp each other out. Setting forth his thoughts on these matters and assuming that the Žrnovnica relief bears a depiction of a “female rendering of Perun” because of the manner in which he is sitting on the horse and because he was indeed hermaphroditic, Pleterski stated:

“Žrnovski relief prikazuje trenutak, ko strelo in s tem vladu prevzame ženski mitični lik. Preide v fazo, ki jo srečamo kot vladavino Vande na Poljskem, kot bojevito Vlasto (povezava z vladu in oblastjo ni zgolj homonimična) na Češkem, kot južnoslovanski lik

obdobje, ki ga vpelje jurjevo. Ženskemu Perunu dobro ustreza krščanska predstava o nebeški kraljici Mariji. V tem pogledu bi lahko celo rekli, da je žrnovski relief mogoče razumeti tudi kot svojevrstno upodobitev Marijinega vnebovzetja. Vse je odvisno od zornega kota. Nesporno pa ostaja dejstvo, da je slika, takšna kot je, lahko nastala samo v tesnem, živem stiku s staro vero domačinov, saj je morala prikazovati nekaj, kar so ti razumeli.”³

Ni u jednome dijelu ne osporavam tumačenja Pleterskoga jer je on izvrstan, možda i najbolji znalac na tome polju. Ovdje opasku upućujem sebi jer mi je promaklo nešto što je bilo korisno u tu svrhu navesti u vrijeme kada sam naširoko objašnjavao moguću ikonografiju prikaza na žrnovskome reljefu. Tada mi to nije bilo poznato jer je materija koja tretira tu problematiku vrlo opsežna, a brojna djela koja su o njoj napisana ponekad su mi bila nedostupna.

Ovdje ću stoga taj propust pokušati djelomično popraviti upozoravajući na jednu skupinu brončanih i srebrnih amuleta široko rasprostranjenih u zapadnosibirskim oblastima, a posebno u međuriječju Kame i gornjeg toka Volge u Rusiji. Riječ je o privjescima i fibulama s prikazima konja koji gazi zmiju te jahačice ili jahača koji postrance sjede na konju koji također gazi zmiju (sl. 2. 1-12). Većina istraživača pretpostavlja da je tim objektima ishodište na području rijeke Kame, odakle su se, svjedočeći migracije,⁴ širili prema zapadu.⁵ A. V. Gordienko međutim tumači da su izvorno nastali istočno od Urala, u zapadnosibirskom prostoru, gdje su pronađene njihove najranije inačice i gdje su im osnovna ideja i koncept složeniji (sl. 2. 11-12).⁶ Na zapad, u međuriječje Kame i gornje Volge, prenijeti su migracijama tijekom 8. i 9. stoljeća.⁷ U tom procesu su se transformirali i kulturno se prilagođavali novim sredinama i potrebama drugih populacija koje su ih usvajale, između ostaloga i zbog toga što su razumjele njihov kulturni sadržaj i poruku. Zadržavali su pritom samo osnovnu formu, no s vremenom su izgubili izvorne ikonografske sadržaje, kako

ognjene Marije, ki gospodari streli. To je trenutak, ko se ženski lik povzdigne. Zato ni naključje, da je na žrnovskem Otoku cerkev Marijinega vnebovzetja. Datum 15. avgust je zelo blizu 19. avgustu, ko se konča obdobje, ki ga vpelje jurjevo. Ženskemu Perunu dobro ustreza krščanska predstava o nebeški kraljici Mariji. V tem pogledu bi lahko celo rekli, da je žrnovski relief mogoče razumeti tudi kot svojevrstno upodobitev Marijinega vnebovzetja. Vse je odvisno od zornega kota. Nesporno pa ostaja dejstvo, da je slika, takšna kot je, lahko nastala samo v tesnem, živem stiku s staro vero domačinov, saj je morala prikazovati nekaj, kar so ti razumeli.”³

I am not disputing any points of Pleterski's interpretation, because he is a consummate, and perhaps even the most knowledgeable, expert in this field. This observation is directed at myself, as I overlooked something that would have been beneficial to cite for that purpose at a time when I was broadly explaining the possible iconography of the depiction on the Žrnovnica relief. At the time, I was not aware of this because the literature dealing with these problems is quite extensive, and many of the works written on it were sometimes unavailable to me.

I shall therefore attempt to partially correct this oversight by pointing out a group of bronze and silver amulets widely distributed in the western Siberian districts, particularly in the interfluvium between the Kama River and the upper course of the Volga in Russia. These are pendants and fibulae bearing depictions of a horse treading on a serpent and a man or woman sitting side-saddle on a horse that is also treading on a serpent (Fig. 2. 1-12). Most researchers assumed that these items originated somewhere in the area around the Kama River whence they, testifying to migrations,⁴ spread westward.⁵ A. V. Gordienko, however, expressed the view that they originally emerged east of the Urals, in the western Siberian region, where their earliest variants were found and where their basic idea and concept were more complex (Fig. 2. 11-12).⁶ In the west, in the interfluvium between the Kama and the upper Volga, they were carried in the

3 Pleterski 2014, str. 317-318 (*Perun je pač moški, in kdor je Perun, ima moški videz. Če postane Perun ženski lik, dobi ta moške lastnosti*).

4 Никитина 2014, str. 21-32.

5 Рябинин 1981, str. 24-26. Иванов 1998, str. 101-102, sl. 56. 1-7.

6 Donosi dva oštećena primjerka iz razorenih mogila u Prioblju. Na jednome je jahač na krilatom konju, a na drugome su dva jahača na konju s jelenjim rogovima na glavi (usp. Гордиенко 2008, str. 78-79, sl. 2. 6-7).

7 Ruski arheolozi tumače da su areal rasprostiranja ovih privjesaka i pravci njihova širenja podudarni s područjima kojima su migrirali i na kojima su duže ili kraće vrijeme obitavala različita ugarska plemena.

3 Pleterski 2014, pp. 317-318 (*Perun je pač moški, in kdor je Perun, ima moški videz. Če postane Perun ženski lik, dobi ta moške lastnosti*).

4 Никитина 2014, pp. 21-32.

5 Рябинин 1981, pp. 24-26. Иванов 1998, pp. 101-102, Fig. 56. 1-7.

6 He published two damaged examples from devastated mounds in Priobye. One has a rider on a winged horse, another has two riders on a horse with a deer's antlers on its head (cf. Гордиенко 2008, pp. 78-79, Fig. 2. 6-7).

to pokazuju najmlađi, već kanonizirani nalazi iz 11. i početka 12. stoljeća iz doline rijeke Dvina u sjevernoj Rusiji. V. Y. Petrukhin, pojavu obsko-ugarskih privjeska na kojima konji gaze zmije, iz Prioblja u zapadnom Sibiru, s jedne strane vidi kao izdanak drevnih indoeuropskih kultova i tradicija koje su sintetizirali Obski Ugri, a dovodi ih i u vezu sa skandinavskim utjecajima i nordijskom mitologijom nalazeći im ikonografske sličnosti s brojnim brakteatima na kojima je prikazan Odin/*Oðinn* na konju u različitim izvedbama.⁸

Sadržaj, kultnu poruku, tipologiju i kronologiju privjesaka i fibula s prikazom konjanika koji gaze zmije sistematizirala je i cjelovito obradila L. A. Golubeva, s konstatacijom da generalno pripadaju glavnim etničkim skupinama koje su živjele u međuriječje Kame i gornje Volge.⁹ S obzirom na to da je većina od njoj poznatih primjeraka pronađena kao amajlija u ženskim grobovima, Golubeva pretpostavlja da su na njima prikazane jahačice i da pripadaju 10.-11. stoljeću, što je za te predmete i najčešće prihvaćeno vremensko određenje u ruskoj literaturi. No, ima i prijedloga za raniju dataciju.¹⁰ Nije ujednačeno ni mišljenje o njihovom ikonografskom značenju i funkciji. Svi autori se ipak slažu da je riječ o kulturnim (šamanским) predmetima, a u činjenici da ruski istraživači u najvećem broju slučajeva pretpostavljaju da je na njima ipak prikazana žena, tumači se da scena na tim privjescima vjerojatno pripada kultu "Velike Majke" koja jašući na konju gazi zmiju koja simbolizira zlo božanstvo podzemnoga svijeta.¹¹ Prethodno je A. P. Smirnov iznio tumačenje prema kojemu figure konjanika predstavljaju solarni simbol, nebeske jahače, koji se suprotstavljaju zmiji - bogu podzemlja i tame.¹²

Razlog zbog kojega ruski istraživači na konju vide jahačicu, a ne jahača, pored navedenog argumenata L. A. Golubeve, stoji i u činjenici da ljudske figure na konjima u predjelu prsiju ponekad imaju dvije kružne rupice za koje se pretpostavlja da simboliziraju ogoljene ženske grudi, pozivajući se na indoeuropske tradicije. To se tako možda može protumačiti samo u jednom ili dva slučaja (sl. 2. 5-6), dok je u svim

migrations during the 8th and 9th centuries.⁷ In this process, they transformed and culturally adapted to their new surroundings and the needs of other populations who conquered them, among other things because they understood their cult significance and portent. In this, they only retained the basic form, but with time they lost their original iconographic content, as shown by the most recent, already canonized 11th and early 12th century finds from the valley of the Dvina River in northern Russia. V. Y. Petrukhin saw the phenomenon of Ob-Ugric pendants on which horses tread on serpents from Priobye in western Siberia as an offshoot of ancient Indo-European cults and traditions which were synthesized by the Ob-Ugrians, and linked them to Scandinavian influences and Norse mythology, finding in them iconographic similarities to numerous bracteates on which *Oðinn*/Odin on horseback is depicted in various renderings.⁸

The content, cult meaning, typology and chronology of the pendants and fibulae bearing depictions of a rider on a horse treading on a serpent were systematized and comprehensively analysed by L. A. Golubeva, asserting that they generally belonged to the main ethnic groups who had lived in the Kama and upper Volga interfluvium.⁹ Given that the majority of the examples known to her were found as talismans in women's graves, Golubeva assumed that they depicted female equestrians and that they originated in the 10th-11th centuries, which is in fact the most widely accepted chronological classification for these items in the relevant Russian literature. There are, however, proposals for an earlier dating.¹⁰ Even opinions on their iconographic meaning and function are not uniform. All scholars do, however, agree that these are cult (shamanistic) items, and the fact that Russian researchers in the majority of cases assume that they depict women means that the scene on these pendants is interpreted as a component of the cult of the "Great

8 Петрухин 2011, str. 282, 286.

9 Голубева 1979, str. 41-42, karta rasprostranjenosti na sl. 18, a odabrani primjerci na T. 16.

10 Autio 2002, str. 167-168, predlaže dataciju privjeska iz okolice Glazova (Republika Udmurt u Rusiji) u 8.-9. stoljeće (kod nas sl. 2. 1). Prenosi i mišljenje N. Šutove, s folklornim analogijama iz Udmurta, prema kojoj taj privjesak predstavlja božicu koja prenosi duše umrlih iz gornjega u donji svijet; Гордиенко 2008, str. 77-80, zalaže se za dataciju u 8.-9. stoljeće.

11 Голубева 1979, str. 42.

12 Смирнов 1952, str. 269.

7 Russian archaeologists interpreted the area of distribution of these pendants and the routes of their spread as corresponding to the areas to which various Ugric tribes had migrated and in which they remained for longer or briefer periods.

8 Петрухин 2011, pp. 282-286.

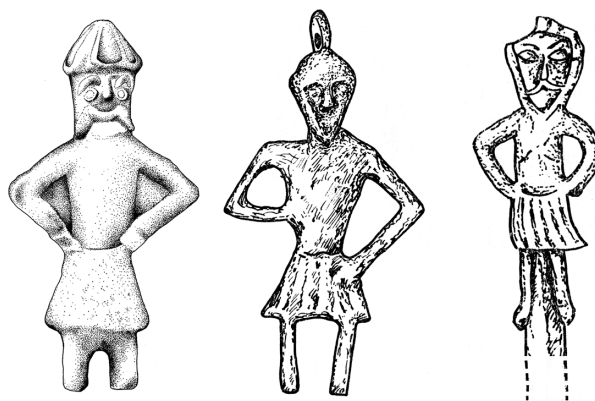
9 Голубева 1979, pp. 41-42, distribution map on Fig. 18, and select examples on Pl. 16.

10 Autio 2002, pp. 167-168, suggested dating the pendants from the vicinity of Glazov (Udmurt Republic in Russia) to the 8th-9th centuries (here Fig. 2. 1). He also cited the opinion of N. Šutova, with folklore analogies from Udmurtia, according to which this pendant represented a goddess carrying the dead from the upper to the lower world; Гордиенко 2008, pp. 77-80, advocated their dating to the 8th-9th centuries.

drugim primjerima takvo mišljenje diskutabilno. I u likovnome smislu to je vrlo upitno jer bi upravo to morao biti dio ženskoga tijela koji bi trebalo reljefno naglašavati, što bi bilo u skladu s prisutnim realizmom u drugim detaljima na tim privjescima.

Ja, dakle, mislim da je na većini privjesaka ipak riječ o konjanicima, a rupice u predjelu prsnoga koša samo su nespretnosti majstora koji su shematski i grublje obradili neke detalje. Jasno je to vidljivo na primjercima koji imaju ruke razmaknute od tijela (sl. 2. 1, 2, 12). Ne bi pri tome trebalo zanemariti ni činjenicu da neki od tih konjanika na glavama imaju šiljaste ili kalotaste kacige (sl. 2. 3-5, 7, 11, 14) što je ipak svojstveno ratnicima ili muškim božanstvima, ukoliko je o njima riječ, kako je to i inače prisutno u to doba (sl. 3).¹³

Privjesak na sl. 2. 1 iz okolice Glazova kao najatraktivniji proizvod iz te skupine (tzv. *Permski jahač*), na žalost bez glave, prema mome mišljenju, ne prikazuje ženu, nego muškarca koji je gol do pojasa, s naglašenom muskulaturom.¹⁴ Donji dio tijela odjeven je u hlače do koljena, a na nogama ima čizme. Konj na tome privjesku je izrazito snažan i očito je da gazi zmiju. Ruski arheolozi često navode da je riječ o krlatom konju (detalj ispod noge jahača), no ja mislim da je tu riječ o konjskoj opremi, o dijelu sedla ili abajipokrivalu za konjske sapi, jednako kao što su sapi konja na jednom privjesku iz zapadnog Sibira (nalazište u selu Turvat Paulji) pokrivene lisičjom kožom.¹⁵ Nije li dio opreme konja i torzirana traka (uzde?) koja se proteže od grive do repa, preko prepona jahača, što je rijetka pojava među svim do sada poznatim primjercima ovakvih privjesaka (usp. još i primjerke na sl. 2. 14-15). U likovnoj i ikonografskoj izvedbi konjanik na tom privjesku ikonografski je sasvim usporediv s jahačem na reljefu iz Žrnovnice i, bez obzira na moguću kronološku razliku među njima, pretpostavljam da se sadržajno mogu dovoditi u vezu. Dapače, mislim da se međusobno dopunjuju i potvrđuju jer je riječ o kanoniziranom ikonografskom predlošku koji

Sl. 3. Brončani amuleti slavenskih božanstava, najvjerojatnije Peruna (prema: Milošević 2013)

Fig. 3. Bronze amulets of a Slavic deity, most likely Perun (based on: Milošević 2013)

Mother” who, on horseback, treads on a serpent which symbolizes the evil god of the underworld.¹¹ Previously, A. P. Smirnov proposed an interpretation according to which the figures of horse riders are solar symbols, heavenly riders, who oppose the serpent – the god of the underworld and darkness.¹²

The reason why Russian researchers see a woman riding the horse, besides the above-cited argument by L. A. Golubeva, lies in the fact that the human figures on the horses sometimes have two small circular holes in the area of the chest, which are assumed to symbolize a woman’s naked breasts, referencing Indo-European traditions. This may be interpreted thusly in only one or two cases (Fig. 2. 5-6), while on all other examples such a view is debatable. Even in the artistic sense this is very dubious, because precisely this part of a woman’s body should be emphasized in relief, which would align with the realism present in other details on these pendants.

I, therefore, believe that most of these pendants contain depictions of men on horseback, and the holes in the chest area are only due to the clumsiness of the craftsmen who rendered certain details schematically and more crudely. This is clearly apparent on the examples which have arms positioned away from the bodies (Fig. 2. 1, 2, 12). The fact that some of these riders are wearing pointed or calotte-shaped helmets on their heads (Fig. 2. 3-5, 7, 11, 14) should also not be overlooked; these are typical of warriors or male deities, if that is the case here, which was otherwise present in that era (Fig. 3).¹³

13 Milošević 2013, str. 25-26, 59-60. Narod u zapadno-sibirskim tajgama donedavno je neobično cijenio taj detalj na glavi jer je to simbol koji čovjeka vizualno povezuje s božanskim likom (o tome vidi u: Белавин, Крыласова 2010, str. 84). Isti autori također navode da su ti privjesci amuleti ugarske vojne elite, što je u funkcionalnom i kulturnom neskladu s onim što je predložila L. A. Golubeva.

14 Privjesak iz Glazova (Republika Udmurt u Rusiji) jedan je od prvih koji je objavljen (Смирнов 1952, str. 226-227). Ruski arheolozi dvoje da li je na konju muškarac ili žena.

15 Белавин, Крыласова 2010, str. 84, sl. 3/34. Ruska etnografija taj običaj poznaje i u današnje vrijeme.

11 Голубева 1979, p. 42.

12 Смирнов 1952, p. 269.

13 Milošević 2013, pp. 25-26, 59-60. Until recently, the people in the western Siberian taiga rather unusually

Sl. 4. Reljef pod trijemom uz crkvu San Saba u Rimu (prema: Milošević 2013)
Fig. 4. Relief under the portico of the Church of San Saba in Rome (based on: Milošević 2013)

je bio utvrđen i dobro poznat i koji se stoljećima, kao shema, vjerojatno nije bitno mijenjao, čak i u slučaju da oba spomenika strogo ne pripadaju istome kronološkom, kulturnom ili vjerskom krugu.¹⁶

Reljef iz Žrnovnice pokušao sam protumačiti kao scenu u kojoj se sukobljavaju Perun i Veles, pri čemu je Perun konjanik s kopljem, a Veles je prikazan kao medvjed.¹⁷ U slavenskoj i srodnim baltičkim mitologijama Veles ili božanstvo sa sličnim osobinama ipak je češće prikazivano kao zmija. Može li se ikonografski sadržaj na privjescima iz Rusije protumačiti na sličan način, ostavljam daljnjim istraživanjima, pri čemu ne bi trebalo zanemariti ni ideju A. Pleterskog o

The pendant on Fig. 2. 1 from the vicinity of Glazov as the most attractive product from that group (the so-called Perm rider), unfortunately lacking a head, does not, in my opinion, portray a woman, but rather a man who is naked to the waist, with prominent musculature.¹⁴ The lower body is dressed in knee-breeches and shod in boots. The horse on this pendant is notably powerful and obviously treading on a serpent. Russian archaeologists often state that this is a winged horse (a detail below the rider's leg), but I believe this is a part of the riding harness, a part of the saddle or an abaya – a blanket for a horse's haunches, like the haunches of a horse on a pendant from western Siberia (find-site in

16 U modificiranom obliku pojavljuju se i kod Bugara, gdje je pronađeno nekoliko amuleta u obliku konjića na čijim je leđima, umjesto jahača, nasadena ljudska glava. Tim oblicima pretpostavljaju se različiti euroazijski kulturni utjecaji, a također i oni iz nordijskih zemalja, gdje je često na zlatnim brakteatima upravo na taj način prikazan Odin (usp. Петрухин 2007, str. 3-6). Utjecaji iz Skandinavije sasvim su izvjesni jer su na istočnom Balkanu na nekoliko lokaliteta pronađeni i drugi predmeti (sjekire, mačevi, okovi korica mača) iz tog dijela Europe (usp. Yotov 2007, str. 321-327; Yotov 2015, str. 187-203).

17 Milošević 2013, str. 46-52.

valued this detail of headgear because it was a symbol that visibly associated a man with a divine figure (on this see: Белавин, Крыласова 2010, p. 84). The same authors also stated that these pendants were amulets of the Ugric military elite, which did not align, in either functional or cult terms, with what was proposed by L. A. Golubeva.

14 The pendant from Glazov (Udmurt Republic in Russia) is one of the first published (Смирнов 1952, pp. 226-227). Russian archaeologists are uncertain as to whether a man or woman is depicted on horseback.

Sl. 5. Reljef iz Pridrage (Arhiv E. Dyggvea u Konzervatorskom odjelu u Splitu)

Fig. 5. Relief from Pridraga (E. Dyggve Archives the Conservation Department in Split)

dvospolnosti Peruna, odnosno neke njegove baltoslavenske hipostaze, koja je od slučaja do slučaja, ovisno o potrebi nositelja, mogla biti prikazivana i kao muškarac i kao žena. U ovome trenutku mislim da ni to ne bi trebalo biti bez osnove, no i dalje ostaje otvoreno pitanje mramornog reljefa iz 8. stoljeća koji se danas nalazi pod trijemom uz crkvu San Saba u Rimu. Na njemu je, s nešto više detalja isklesan “sokolar” koji sjedi na konju u vrlo sličnom položaju, s tijelom okrenutim *en face* i licem u profilu (sl. 4). Nedavno sam pokušao dokazati da su navedeni likovni detalji na sceni s rimskog reljefa po svim bitnim pokazateljima dobro usklađeni s uobičajenim ikonografskim predočavanjem nekog od nordijskih bogova, možda Votana / Odina, što se može potvrditi većim brojem sličnih ideograma koji su izvedeni na zlatnim brakteatima pronađenima u skandinavskim zemljama,¹⁸ iako treba podsjetiti da se slična likovna i ikonografska

the village of Turvat Paulyi) covered with fox furs.¹⁵ Is not a part of the riding harness also the twisted band (reign?) which extends from the mane to the tail, over the rider’s thighs? This is a rare phenomenon among all thus far known examples of such pendants (cf. also the examples in Fig. 2. 14-15). In its artistic and iconographic rendering, the horse rider on this pendant is iconographically entirely comparable to the rider on the relief from Žrnovnica and, regardless of the possible chronological difference between them, I assume that their content may be linked. Indeed, I believe that they mutually supplement and reaffirm each other because this is a canonical iconographic model which has been ascertained and is well known and which probably had not significantly changed as a scheme for centuries, even in case both monuments do not strictly belong to the same chronological, cult and religious circle.¹⁶

18 Milošević 2013, str. 152-154.

15 Белавин, Крыласова 2010, p. 84, Fig. 3/34. This custom is known even in today’s Russian ethnography.

16 They also appeared in modified form among the Bulgars, where several amulets were found in the shape of

Sl. 6. Usporedba konjanikâ iz Žrnovnice i Pridrage
Fig. 6. Comparison of the equestrians from Žrnovnica
and Pridraga

rješenja ponekad izvode i na umjetničkim proizvodima na Istoku.¹⁹

Prikazi sa zmijama pod kopitima konja na privjescima i fibulama iz Rusije sada dodatno mogu pojašniti i sadržaj na izgubljenom pa ponovo pronađenom ulomku pluteja iz Pridrage kod Novigrada na kojemu je jelen i kopljanik na konju koji gazi zmiju (sl. 5).²⁰ Nedavno sam iznio mišljenje da i taj iznimni nalaz iz Dalmacije također možda ima refleksije mitskoga sadržaja na kojima se zasnivala pretkršćanska obrednost praslavenskoga poganstva i stare vjere. Na tome reljefu glave zmije i konja usmjerene su jedna prema drugoj, na isti način kako je to i na svim privjescima iz Rusije, a pitanje je može li se takvo ikonografsko tumačenje na neki način povezati i sa zanimljivim, ali na žalost oštećenim privjeskom iz velikog

I have attempted to interpret the relief from Žrnovnica as a scene in which Perun and Veles are in battle, wherein Perun is on horseback holding a lance, while Veles is depicted as a bear.¹⁷ In Slavic and the similar Baltic mythologies, Veles or a deity with similar traits was nonetheless most often depicted as a serpent. Whether the iconographic content on the pendants from Russia can be similarly interpreted I shall leave to further research, although one should not discount Pleterski's idea of a hermaphroditic Perun, or rather a certain Balto-Slavic hypostasis of him, which could be portrayed as either a man or a woman from case to case, depending on the needs of the bearer. At this moment I believe not even this should be deemed unfounded, but the question of the 8th-century marble relief under the portico next to the Church of San Saba in Rome remains open. On it, a "falconer" is carved in some greater detail, sitting on a horse in a very similar position, with the body turned *en face* and the face in profile (Fig. 4). Recently I attempted to show that these artistic details in the scene on the Roman relief are in all essential indicators very well aligned with the iconographic presentation of certain Norse gods, perhaps *Wotana/Oðinna/Woden/Odin*, which may be confirmed by the high number of similar ideograms rendered on gold bracteates found in the Scandinavian countries,¹⁸ even though it should be recalled that similar artistic and iconographic solutions were sometimes also rendered in the artistic products of the Orient.¹⁹

The scenes with serpents under the hooves of horses on pendants and fibulae from Russia may now additionally explain the content on the lost, and once more found, pluteus fragment from Pridraga at Novigrad, on which a deer and a lancer on horseback tread upon on serpent (Fig. 5).²⁰ Recently I put forth

---

small horses with human heads instead of riders set on their backs. These forms are assumed to have arisen from various Eurasian cult influences, as well as those from the Nordic countries, where *Oðinn/Odin* was depicted in precisely this manner on gold bracteates (cf. Петрухин 2007, pp. 3-6). Influences from Scandinavia were entirely certain because other items (axes, sword, scabbard cords) from that part of Europe were found at several sites in the eastern Balkans (cf. Yotov 2007, pp. 321-327; Yotov 2015, pp. 187-203).

17 Milošević 2013, pp. 46-52.

18 Milošević 2013, pp. 152-154.

19 Иванов 1998, pp. 129-130, Fig. 44. Петрухин 2011, pp. 282-283, Fig. 33. Such finds are particularly frequent in the Perm district, on both sides of the Urals and in western Siberia.

20 Petricioli 1975, pp. 111-117; Jakšić, Hilje 2008, pp. 26, 89-92; Milošević 2013, pp. 27-30; Bilogrivić 2014, pp. 41-50.

19 Иванов 1998, str. 129-130, sl. 44. Петрухин 2011, str. 282-283, sl. 33. Takvi su nalazi osobito česti u oblasti Perm, s obje strane Urala i u zapadnom Sibiru.

20 Petricioli 1975, str. 111-117; Jakšić, Hilje 2008, str. 26, 89-92; Milošević 2013, str. 27-30; Bilogrivić 2014, str. 41-50.

arheološkog nalazišta Barsova Gora u zapadnom Sibiru (8.-9. stoljeće). Na njemu je prikazan konj s dva jahača, pod nogama mu je zmija, a na čelu jelenji rog (sl. 2. 15).²¹

Fotografija pridraškog reljefa koju ovdje donosim preuzeta je iz Dyggveova arhiva u Konzervatorskom uredu u Splitu.²² Kvalitetnija je od svih do sada objavljenih pa omogućuje bolju usporedbu sa žrnovskim reljefom, a pogotovu s konjanicima koji su prikazani na njima (sl. 6). Već na prvi pogled razvidno je da se radi o vrlo sličnim kompozicijama i gotovo istom klesarskom tretmanu. Položaj oba konja je gotovo identičan. Oslonjeni su na zadnje noge, s podignutim repom i s glavom povinutom prema vratu jer ju uzdama zateže jahač. Koplje i donji dio tijela jahača, koji su u prvom planu, tretirani su na isti klesarski način, uklesani su u tijelo konja. Sada se također vidi i da je pridraški jahač bradat, te da i njegovo koplje također izlazi iz nekakvog kruga koji može simbolizirati oblak kako je to prikazano na žrnovskom reljefu. Riječ je, naime, o detaljima zbog kojih se, jasnije negoli je to do sada bio slučaj, ova dva reljefa mogu kronološki i ikonografski više približiti. Pretpostavljam stoga da je u oba slučaja riječ o klesarijama s kraja 8. stoljeća te da i jahač s reljefa iz Pridrage također može predstavljati Peruna. Logično je onda da zmija pod kopitima njegova konja simbolizira Velesa, kako je to najčešći slučaj u slavenskoj mitologiji.

the opinion that this exceptional find from Dalmatia may also reflect mythical content upon which the pre-Christian rites of primeval Slavic paganism and old religion rested. On this relief, the heads of the serpent and the horse are directed toward one another, in the same manner as on all of the pendants from Russia, and there is some question as to whether such an iconographic interpretation may somehow be linked to the interesting, but unfortunately damaged pendant from the major archaeological site at Barsova Gora in western Siberia (8th-9th centuries). It features a depiction of a horse with two riders, a serpent at its hooves and deer's antlers on its forehead (Fig. 2. 15).²¹

The photograph of the Pidruga relief shown here is taken from Dyggve's archives in the Conservation Office in Split.²² It is of a higher quality than all of those thus far published, and allows for a better comparison with the Žrnovnica relief, and especially the equestrians depicted on them (Fig. 6). Even at first glance, it is apparent that the composition is very similar and the sculptor's renderings are almost the same. The position of both horses is virtually identical. They rest on their hind legs, with raised tails and heads turned toward their throats, as the reigns are being pulled by the riders. The lances and lower parts of the bodies of the riders, which are in the forefront, were treated sculpturally in the same manner, carved into the bodies of the horses. Now it is apparent that the Pidruga rider is bearded, and that his lance also emerges from some manner of circle which may symbolize a cloud, as depicted on the Žrnovnica relief. This is a detail which, more clearly than had been the case thus far, makes it possible to chronologically and iconographically link these two relief portrayals even more closely. I therefore assume that both cases are sculpted works from the end of the 8th century and that the equestrian on the relief from Pidruga may also represent Perun. It is then logical that the serpent beneath the hooves of his horse symbolizes Veles, as is most often the case in Slavic mythology.

21 Гордиенко 2008, str. 78, sl. 2.7; Белавин, Крыласова 2010, str. 83, sl. 2. 23.

22 Na fotografiji zahvaljujem kolegici Vanji Kovačić.

21 Гордиенко 2008, p. 78, Fig. 2.7; Белавин, Крыласова 2010, p. 83, Fig. 2. 23.

22 I would like to thank my colleague Vanja Kovačić for the photograph.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Autio 2002 E. Autio, *Permi lomastill*, Mäetagused. Hüperajakiri, 17/18, Tartu 2002, 167-168.
- Белавин, Крыласова 2010 А. М. Белавин, Н. Б. Крыласова, *Предметы с изображением сюжета »животное/всадник на основании« в культуре средневекового населения Северной Евразии*, Археология, этнография и антропология Евразии, 2 (42), Новосибирск 2010, 84.
- Bilogriović 2014 G. Bilogrivić, *Ulomak pluteja s prikazom lova na jelena iz Novigrada i ljetnikovac Werner u Zagrebu*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 38, Zagreb 2014, 41-50.
- Голубева 1979 Л. А. Голубева, *Зооморфные украшения финно-угров*, Археология СССР, sv. E1-59, Москва 1979, 41-42.
- Гордиенко 2008 А. В. Гордиенко, *Культурные связи Сургутского Приобья в эпоху раннего средневековья*, Вестник Санкт-Петербургского университета, сер. 2. История, Санкт-Петербург 2008.
- Иванов 1998 А. Г. Иванов, *Этнокультурные и экономические связи населения бассейна р. Чепцы в эпоху средневековья (конец V - первая половина XIII в.)*, Ижевск 1998.
- Jakšić, Hilje 2008 N. Jakšić, E. Hilje, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Kiparstvo I., (od IV. do XVI. stoljeća)*, Zadar 2008.
- Milošević 2013 A. Milošević, *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka / Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity*. Dubrovnik - Split 2013.
- Никитина 2014 Т. Б. Никитина, *Костюм средневекового марийского населения как маркер этнической культуры*, Труды Карельского научного центра Российской академии наук, 3, Petrozavodsk 2014, 21-32.
- Petricioli 1975 I. Petricioli, *Reljef konjanika iz Pridrage*, Diadora 8, Zadar 1975, 111-117.
- Петрухин 2007 В. Петрухин, *Болгарские амулеты в виде конников: евразийский контекст*, Проблемы на изкуството 3, Москва 2007, str. 3-6.
- Петрухин 2011 В. Я. Петрухин, *«Русь и вси языци»: Аспекты исторических взаимосвязей: Историко-археологические очерки*, Москва 2011.
- Pleterski 2014 A. Pleterski, *Kulturni genom. Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*, Ljubljana 2014, 315-316.
- Рябинин 1981 Е. А. Рябинин, *Зооморфные украшения Древней Руси X-XIVвв*, Археология СССР, sv. E1-60, Москва 1981, 24-26.
- Смирнов 1952 А. П. Смирнов, *Очерки древней и средневековой истории народов Среднего Поволжья и Прикамья*. Москва 1952.
- Yotov 2007 V. Yotov, *The Vikings in the Balkans (10th to 11th Centuries): Strategic and Tactical Changes. New Archaeological Data on Weaponry*, Archaeologia Baltica 8, Klaipėda 2007, 321-327.
- Yotov 2015 V. Yotov, *Traces of Scandinavian Warriors': Presence in the Balcan*, in: Scandinavia and the Balcan: Cultural Interactions with Byzantium and Eastern Europe in the First Millennium AD, O. Minaeva, L. Holmquist (eds.), Cambridge 2015, 187-203.